

به نام خدا

دگرگونی های اجتماعی

سکونتگاه گچگران

مؤلف :

دکتر سید محمد حسین حسینی

(دانش آموخته دکتری روابط بین الملل دانشگاه علامه طباطبایی)

انتشارات ارسطو

(چاپ و نشر ایران)

۱۴۰۰

سرشناسه: حسینی، سیدمحمدحسین، ۱۳۵۹ -

عنوان و نام پدیدآور: دگرگونی‌های اجتماعی سکونتگاه گچگران/ مولف سیدمحمدحسین حسینی.

مشخصات نشر: ارسطو (سامانه اطلاع رسانی چاپ و نشر ایران)، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۴۲۴ص.: مصور(رنگی)، جدول، نمودار.

شابک: ۱۲۸۰۰۰۰ ریال ۰-۷۸۰-۴۳۲-۶۰۰-۹۷۸:

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۹۷]-۴۲۲.

موضوع: گچگران

Gachgaran (Iran)

رده بندی کنگره: DSR۲۱۱۷

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۶۳۶

شماره کتابشناسی ملی: ۸۵۳۳۰۷۶

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

نام کتاب: دگرگونی‌های اجتماعی سکونتگاه گچگران

مولف: دکتر سید محمد حسین حسینی

ناشر: ارسطو (سامانه اطلاع رسانی چاپ و نشر ایران)

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۰

چاپ: مدیران

قیمت: ۱۲۸۰۰۰ تومان

فروش نسخه الکترونیکی - کتاب‌رسان:

<https://chaponashr.ir/ketabresan>

شابک: ۰-۷۸۰-۴۳۲-۶۰۰-۹۷۸

تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵

www.chaponashr.ir



انتشارات ارسطو



تقدیم به:

عالم غمور روستای چکندر

در پیله‌ی تنهایی‌ام آرامِ جانم آرزوست
آن مه رخِ شیرین لبِ ابرو کمانم آرزوست
باغِ لبِ محبوبه‌ام از جنس گل‌های تر است
گلبوسه‌های گونه‌گون از دلستانم آرزوست
در گیر و دارِ عاشقی از خود ندارم اختیار
دل بیقراری می‌کند وقتی که آنم آرزوست
پیوسته تنبک می‌زنم تا بشکند سقف سکوت
وقتی بیابی گفتگو با مه — ربانم آرزوست
در گردش کون و مکان کشفم نشد اسرارِ غیب
در آسمان‌ها پر زدن تا لامکانم آرزوست
با حکم قاضی بارها مُلکم به غارت رفته است
دورانِ جمشید جم و عهدِ کیانم آرزوست
صحرایِ سبز **گچگران** مهدِ عسل بانو بود
بوی نسیم صبحدم از ملکِ جانم آرزوست

شاعر: علی قیصری

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۹	پیشگفتار.....
۱۷	فصل اول: جغرافیای طبیعی و انسانی.....
۱۷	۱-۱. مقدمه.....
۱۹	۲-۱. جغرافیای طبیعی.....
۱۹	۱-۲-۱. موقعیت جغرافیایی.....
۲۱	۲-۲-۱. وسعت.....
۲۳	۳-۲-۱. اقلیم.....
۲۴	۴-۲-۱. اراضی و خاک.....
۲۶	۵-۲-۱. رودخانه و جویبار.....
۲۸	۶-۲-۱. پوشش گیاهی.....
۳۰	۷-۲-۱. گونه های جانوری و آبی.....
۳۱	۳-۱. جغرافیای انسانی.....
۳۱	۱-۳-۱. گویش.....
۳۲	۲-۳-۱. دین و مذهب.....
۳۳	۳-۳-۱. جمعیت.....
۳۴	۴-۳-۱. تبارشناسی (پیشینه تباری و شجره نامه اولادها).....
۱۳۸	۴-۱. تجزیه و تحلیل اولادها.....

۱۴۰	۵-۱. نتیجه گیری
۱۴۳	فصل دوم : تحولات تاریخی
۱۴۳	۱-۲. مقدمه
۱۴۴	۲-۲. ادوار تاریخی
۱۴۴	۱-۲-۲. دوره ایرانباستان
۱۴۵	۲-۲-۲. دوره اسلامی (صفویه تا زندیه)
۱۴۶	۳-۲-۲. قاجاریه
۱۶۸	۴-۲-۲. پهلوی اول
۱۷۱	۵-۲-۲. پهلوی دوم
۱۷۹	۶-۲-۲. جمهوری اسلامی
۱۸۲	۳-۲. نتیجه گیری
۱۸۷	فصل سوم: دگرگونی های فرهنگی و اجتماعی
۱۸۷	۱-۳. مقدمه
۱۸۸	۲-۳. ابعاد و حوزه های فرهنگی
۱۸۸	۱-۲-۳. آداب و رسوم
۱۹۶	۲-۲-۳. سوگواری ماه محرم
۲۰۶	۳-۲-۳. ازدواج و طلاق
۲۲۵	۴-۲-۳. پوشش
۲۲۹	۵-۲-۳. غذا
۲۳۱	۶-۲-۳. طبیعت دوستی
۲۳۲	۷-۲-۳. بازی های محلی

۲۳۴	۸-۲-۳. مراکز علمی و آموزشی
۲۴۸	۹-۲-۳. اعتقادات و مراکز مذهبی
۲۵۳	۱۰-۲-۳. مراکز بهداشتی و بهزیستی
۲۵۶	۱۱-۲-۳. مراکز ورزشی
۲۶۳	۱۲-۲-۳. مراکز تفریحی و گردشگری
۲۶۴	۳-۳. ابعاد اجتماعی
۲۶۴	۱-۳-۳. قشربندی اجتماعی
۲۶۸	۴-۳. نتیجه گیری
۲۷۳	فصل چهارم: تحولات عمرانی و اقتصادی
۲۷۳	۱-۴. مقدمه
۲۷۴	۲-۴. عمرانی
۲۷۴	۱-۲-۴. وضعیت کالبدی
۲۷۹	۲-۲-۴. زیرساخت ها و ارتباطات
۲۸۹	۳-۴. اقتصادی
۲۹۰	۱-۳-۴. بخش های تولیدی
۳۰۹	۲-۳-۴. شرکت و کارگاه های تولیدی
۳۲۵	۳-۳-۴. مراکز خدماتی و رفاهی
۳۳۰	۴-۴. نتیجه گیری
۳۳۲	۱-۱-۴. بررسی یک طرح ویژه
۳۳۷	فصل پنجم: تحولات سیاسی و اداری
۳۳۷	۱-۵. مقدمه

۳۳۸	۲-۵. تحولات سیاسی سکونتگاه گچگران
۳۳۸	۱-۲-۵. قاجاریه
۳۳۹	۲-۲-۵. پهلوی اول
۳۴۰	۳-۲-۵. پهلوی دوم
۳۴۱	۴-۲-۵. انقلاب اسلامی
۳۶۷	۳-۵. تحولات اداری روستای گچگران
۳۶۷	۱-۳-۵. قبل از انقلاب اسلامی
۳۶۸	۲-۳-۵. پس از انقلاب اسلامی
۳۷۲	۴-۵. نتیجه گیری
۳۷۵	فصل ششم: نخبگان و مهاجرت
۳۷۵	۱-۶. مقدمه
۳۷۶	۲-۶. نخبگان
۳۷۶	۱-۲-۶. نخبگان اجرایی
۳۸۴	۲-۲-۶. نخبگان علمی
۳۸۷	۳-۶. مهاجرت
۳۸۹	۱-۳-۶. دلایل مهاجرت
۳۸۹	۴-۶. نتیجه گیری
۳۹۷	منابع
۴۲۳	پیوست

پیشگفتار

سکونتگاه‌های روستایی با جلوه‌هایی از جغرافیای طبیعی و انسانی، ظرفیت‌های شگرفی دارند که می‌توانند موتور محرکه رشد و توسعه اجتماعی و اقتصادی در سطوح محلی و ملی باشند. این سکونتگاه‌ها در اقصی نقاط سرزمین ایران به ویژه جغرافیای زاگرس‌نشین به فور یافت می‌شوند. در این چارچوب، شهرستان ممسنی که بخشی از پیکره زاگرس‌نشین استان فارس را تشکیل می‌دهد، از ۲۹۰ سکونتگاه روستایی برخوردار است. سکونتگاه‌های روستایی ممسنی مظهر تاریخ، تمدن و فرهنگ ایل ممسنی به شمار می‌روند. هر یک از این سکونتگاه‌ها از کارویژه‌های گوناگونی برخوردارند که در بستر تحولات تاریخی و اجتماعی این فضای جغرافیایی نقش‌آفرینی کرده‌اند.

در این میان، سکونتگاه روستایی گچگران که در بخش مرکزی شهرستان ممسنی و مرکز دهستان بکش یک واقع شده است، به لحاظ فضای سرزمینی (جغرافیای طبیعی)، قدمتی چندین هزارساله دارد که از دوره ایران‌باستان تا عصر کنونی را در برمی‌گیرد. با

وجود این، به نظر می‌رسد نخستین زمان استقرار انسان‌ها در قلمرو جغرافیایی تیره بابرسالار و استفاده از فضای سکونتگاهی تُل‌دعوا را می‌توان در اوایل دوره قاجاریه جستجو کرد که انسان‌های مهاجر با حضور در بخشی از قلمرو جغرافیایی طایفه بکش (دوره حکمرانی ولی‌خان بزرگ بکش)، موجودیت تیره بابرسالار را اعلام کردند. اساساً، سکونتگاه گچگران فراز و نشیب‌های اجتماعی گوناگونی را طی هر دوره تاریخی سپری نموده و سیمای متفاوتی پیدا کرده است. از این‌رو، نگارنده بر بنیاد عرق زیستگاهی و تعلق‌خاطر مکانی به این سکونتگاه، تدوین اثری پژوهشی به منظور شناخت سیر تحول و دگرگونی‌های آن را طی ادوار تاریخی تا کنون ضروری دانست. با توجه به اینکه هیچ‌گونه پیشینه پژوهشی در خصوص این سکونتگاه در دسترس نیست، نگارنده در راستای عملیاتی ساختن این رسالت خطیر علمی تلاش کرده است تا بر اساس ذخایر و گنجینه علمی خود از یکسو و مطالعه میدانی دقیق و مصاحبه با موی‌سپیدان و طلایه-داران سکونتگاه گچگران از سوی دیگر، دستاورد پژوهشی خود را به رشته تحریر درآورد.

در رابطه با پیشینه پژوهش، نخستین تألیف‌های مربوط به سکونتگاه‌های روستایی را می‌توان در آثار جلال احمد یعنی «اورازان» و «تات‌نشین‌های بلوک‌زهر» و همچنین «ده طالب‌آباد» اثر جواد صفی‌نژاد مشاهده کرد. کتاب دیگر، «سُقلمه‌چی‌ها» اثر حسین قزلباش است که صرفاً به بیان شجره‌نامه ساکنان این منطقه اکتفا کرده و از تبیین بخش‌های تاریخی، اقتصادی و سیاسی غافل مانده است. با وجود این، در سطح شهرستان ممسنی مقالات علمی و پژوهشی گوناگونی را می‌توان در خصوص برخی

سکونتگاه‌های روستایی این شهرستان نظیر «فهلان» در فصلنامه‌های مختلف یافت. از جمله کتب موجود در این زمینه، «مهرنجون» نوشته محمد محمودی نورآبادی است. اگرچه کتاب اخیر موفق به کسب جایزه علمی شده، ولی به نظر می‌رسد رویکرد نویسنده به صورت تک‌بعدی و صرفاً به بیان خاطره شهدای دفاع مقدس معطوف است. این کتاب همچنین فاقد دسته‌بندی علمی موضوعات است. کتاب دیگر، «بابامیر» نوشته قاسم طاهری است که به تحولات اجتماعی روستای بابامیر تا سال ۱۳۹۱ ه.ش پرداخته است. این کتاب تا حدودی توانسته است بخشی از تغییر و تحولات این روستا را به حیث جامعه‌شناسی تبیین نماید، ولی همچنان خلأ ناشی از تبیین بخش‌های اقتصادی، مراکز تولیدی و شاخص‌های جغرافیایی طبیعت‌پایه و انسان‌پایه در آن مشهود است. کتاب دیگر، «هرایرز» نوشته ساسان مؤدب است که به سبک مونوگرافی به رشته تحریر درآمده و زوایای گوناگون تاریخی، فرهنگی و اجتماعی روستای هرایرز را به خوبی بیان کرده است. با وجود این، مطالب از انسجام لازم برخوردار نیست و نوعی آشفتگی در آنها مشهود است. در مجموع، کتاب «دگرگونی‌های اجتماعی سکونتگاه گچگران» با توجه به تبیین دگرگونی‌های این سکونتگاه در ابعاد جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی از نوآوری برخوردار است.

در خصوص هدف پژوهش باید اشاره کرد که نگارنده در درجه نخست به دنبال بررسی تحولات و دگرگونی‌های اجتماعی سکونتگاه گچگران در بستر تاریخ تا کنون و تبدیل تاریخ شفاهی به تاریخ مکتوب است. دومین هدف، معرفی ظرفیت‌های جغرافیایی طبیعت‌پایه و انسان‌پایه و بیان شناسه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و

سیاسی است تا به واسطه آنها بتوان به سوی رشد و نوسازی این سکونتگاه گام برداشت. سومین رسالت، ایجاد همگرایی در میان ساکنان سکونتگاه گچگران به منظور توسعه زیستگاه خود است. شناخت سکنه این سکونتگاه از ظرفیت‌های درونی خود، گامی بنیادین در راستای سوق دادن آنها به سوی رشد علمی و فرهنگی به شمار می‌رود. چهارمین هدف، ایجاد خودباوری در میان نخبگان گچگرانی است که ذخایر و سرمایه انسانی آن به شمار می‌روند. این نخبگان با درک جایگاه فرهنگی و علمی خود می‌توانند به اهداف مورد نظر خویش دست یابند. پنجمین هدف، گشودن باب علمی مبنی بر نگارش مطالب حائز اهمیت در رابطه با سایر سکونتگاه‌های شهرستان ممسنی است. در واقع، نگارنده به دنبال ایجاد انگیزه و اعتماد به نفس در میان نخبگان ممسنی است تا بتوانند بر بنیاد آموخته‌های علمی خود در راستای تحریر آثار علمی و پژوهشی در خصوص سایر سکونتگاه‌های شهرستان گام بردارند و بانک اطلاعاتی روستاها را تکمیل نمایند. نخبگان رشته‌های گوناگون بر اساس زاویه دید و عینک علمی مختص به خود می‌توانند در این خصوص اقدام کنند. بدون تردید، نقش و رسالت علمی دانشجویان رشته جغرافیای روستایی بیش از دیگران حائز اهمیت خواهد بود. سرانجام، ششمین هدف نگارنده، ارائه اثر پژوهشی به کارگزاران اجرایی ممسنی (فرمانداری، شورای روستا و دهیاری، بنیاد مسکن، جهاد کشاورزی و غیره) به منظور شکل‌دهی به نگرش و بینش آنان در راستای پیشبرد توسعه سکونتگاه‌های روستایی شهرستان است تا شکاف فضایی شهر - روستا به حداقل ممکن کاهش یابد.

روش تحقیق اثر حاضر به شیوه توصیفی - تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات مبتنی بر مطالعات میدانی، مصاحبه، اسناد، آمار و ارقام است. علی‌رغم وجود نظریات علمی گوناگون در خصوص دگرگونی‌های اجتماعی و وجود مباحث آکادمیک مختلف در رابطه با سکونتگاه‌های روستایی، نگارنده از بیان مباحث نظری در این پژوهش خودداری کرده است تا مخاطبان به راحتی قادر به درک معانی و مفاهیم مندرج در آن باشند. بر این اساس، نگارنده طی شش فصل به بررسی دگرگونی‌های اجتماعی سکونتگاه گچگران پرداخته و راهکارهایی را متناسب با هر فصل ارائه داده است. فصل اول به جغرافیای طبیعی و انسانی سکونتگاه گچگران اختصاص یافته است. در این فصل ارزش‌های جغرافیایی طبیعت پایه نظیر موقعیت جغرافیایی، وسعت، اقلیم، اراضی و انسان پایه همانند دین، مذهب، جمعیت و تبارشناسی اولادها بر اساس روایت طلایه-داران هر اولاد از پیشینه تاریخی و شجره‌نامه خود (فارغ از مداخله نگارنده در بیان روایات) در این فضای سکونتگاهی توصیف و تحلیل شده است. با توجه به استمرار نسل هر اولاد بر بنیاد پیوند خویشاندی نسبی، از بیان پیوند خویشاوندی سببی در نمودار شجره‌نامه‌ها خودداری شده که خود مستلزم انجام پژوهش دیگری است. فصل دوم، دربرگیرنده تحولات تاریخی روستای گچگران از عهد ایران‌باستان تا کنون است. با توجه به درهم‌تنیدگی تحولات تاریخی سکونتگاه گچگران با قلمرو تیره بابر سالار (از جمله تیره‌های منتسب به طایفه بکش ممسنی) تا دوره اجرای اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۱ ه.ش، وقایع تاریخی سکونتگاه گچگران در چارچوب کنش‌گری‌های تیره بابر سالار و بر اساس منابع مکتوب و مصاحبه با موی‌سپیدان و آگاهان محلی تبیین شده است. در

فصل سوم، دگرگونی‌های فرهنگی و اجتماعی سکونتگاه گچگران بررسی شده است. نوع آداب و رسوم، مراسم‌های سوگواری و شادی، پوشش، تغذیه، بازی‌های محلی، مراکز آموزشی، مذهبی، بهداشتی، ورزشی، تفریحی و قشربندی اجتماعی مهم‌ترین محورهای این فصل را تشکیل داده‌اند. فصل چهارم در خصوص تحولات عمرانی و اقتصادی روستای گچگران است. در این فصل به بررسی وضعیت عمرانی و اقتصادی (کشاورزی، باغداری، دامداری، صنایع دستی، کارگاه‌های تولیدی و مراکز خدماتی - رفاهی) سکونتگاه گچگران پرداخته شده است. فصل پنجم، دربرگیرنده تحولات سیاسی و اداری سکونتگاه گچگران است. در این فصل انتخابات مجلس شورای اسلامی، شورای اسلامی روستا (شش دوره)، شورای حل اختلاف و دهیاری روستای گچگران بررسی شده است. فصل ششم، در رابطه با نخبگان گچگرانی و مهاجرت است. در این فصل، نخبگان روستای گچگران بر اساس نوع شغل و حرفه خود، دسته‌بندی و علل مهاجرت آنها بررسی شده است. نگارنده پس از ارائه نتیجه‌گیری، تصاویر مربوط به فضای طبیعی سکونتگاه گچگران، موی‌سپیدان، نخبگان، خدمات دهیاری و تعزیه عاشورا را در بخش پیوست به منصفه ظهور گذاشته است تا به عنوان سندی تاریخی برای نسل آینده این سکونتگاه مطرح باشد.

در مجموع، علی‌رغم وجود محدودیت‌ها و موانع در مسیر انجام پژوهش نظیر ضعف پیشینه تحقیق، پیمودن مسافت طولانی جهت مصاحبه با موی‌سپیدان و هشدار آنها مبنی بر عدم نگارش برخی مطالب حساسیت‌برانگیز تاریخی میان تیره‌ها و طوایف، نگارنده با کاوش میدانی طولانی‌مدت، اطلاعات موجود را به رشته تحریر درآورد. با

توجه به اینکه پژوهش حاضر علی‌رغم نو بودن، با کاستی‌هایی مواجه است، کارگزاران اجرایی شهرستان ممسنی و ساکنان سکونتگاه گچگران اعم از شورای روستا، دهیاری، کارگزاران اداری، موی‌سپیدان، نخبگان و دانشجویان می‌توانند اطلاعات تکمیلی خود را به منظور دقیق‌تر شدن پژوهش با نگارنده به اشتراک بگذارند. نگارنده باب نقد علمی را برای ساکنان روستای گچگران باز گذاشته و با فراغ بال از نقطه‌نظرات و پیشنهادات آنها استقبال می‌کند. ذکر این نکته ضروری است که اسامی برخی از ساکنان روستای گچگران که در متن و پاروقی درج شده، به صورت تمثیلی است و نه احصائی. به این معنا که نام افراد صرفاً به عنوان مصداق و برای بیان شفاف گزاره‌ها مطرح شده است. از این حیث ممکن است نام برخی از ساکنان از قلم افتاده باشد، که نگارنده در این خصوص مراتب عذرخواهی را به عمل می‌آورد.

در پایان، از موی‌سپیدان و آگاهان محلی روستای گچگران همچون امراله عباسی، بهادر عبدالهی، کرم‌اله کرمی، ابراهیم کرمی، سید جواد حسینی، حسین قاسمی، حسن سالاری، عباس رنجبر، محمد خورشیدی، برزو برهمند، وحید خلیلی، ابراهیم بهمردی، علی قربانی، مرحوم احمد هاشمی، اصغر نقدی، بهمن میرزایی، بهرام میرزایی، نصیب‌اله حیاتی، محمود احمدی، رسول احمدی، شیروان ره‌انجام، خدایار جاویدی، حسین شهریور، اردوان غضنفری، نعمت‌اله ارغوانی، نصرت‌اله زارع، کیومرث خورشیدیان، نظر نظری، غلام‌رضا رضایی، ولی رضایی، غلامرضا دهقان‌زاده، میرزا صالحی، جواد شبانکاره، غلامعلی اسماعیلی، غضنفر عزیزی، برزو گودرزی، سید فضل‌اله زارع، سید کرامت هاشمی، سید مجید هاشمی، سید مهدی حسینی، سید عبدالکریم حسینی، سید

کریم راستی‌منش، سعید عباسی، قربان عباسی، شاپور دهقان، عبدالناصر افشار، ستار صداقت‌نیا، داریوش گودرزی، فردین جوکار، محمد کرمی، حمید قیصری، رضا ضرغامپور، حمید فرهادی (فرزند خلیفه)، خداعفو بهروزیان‌نسب، رمضان غزنوی، محمدحسین افشار، پیام افشار، هادی سالاری، احمد رحمانی، ابراهیم شایانی، امین افشار، محمدرضا افشار، ابوطالب بختیاری، مسعود گشتاسبی، محمد شهریاری، سید سعید موسوی، عقیل ضرغامی (مدیر پیچ اینستاگرام گچگران؛ دیار خوبان)، فرشاد جوکار (شورای اسلامی چهارمین و پنجمین دوره روستای گچگران)، فریدون هاشمی (دهیار سابق روستای گچگران)، سرمست خورشیدیان (دهیار روستای گچگران)، روح‌اله خورشیدی (مدیرعامل شرکت تعاونی تولید گچگران)، محمد عبدالهی (مشاور نگارنده) و بانوان مطلع از پیشینه تباری اولادهای گچگرانی نظیر سرکار خانم زینت محمودی (مادر گرامی‌ام)، حکیمه افشار، معصومه زارعی، سیده نسرين بذرافشان و مژگان معصومی که اینجانب را در امر پژوهش یاری نمودند، تقدیر و تشکر به عمل می‌آورم.

دکتر سید محمد حسین حسینی

تابستان ۱۴۰۰

فصل اول:

جغرافیای طبیعی و انسانی

۱-۱. مقدمه

روستا^۱ در زبان پهلوی باستان، روستاک، رزداق و رسداق نامیده می‌شد و ناحیه‌ای خارج از شهر و مشتمل بر چند ده و مزرعه به شمار می‌آمد که در آن تولید روستایی حاکم بود. این مجموعه فضایی - مکانی بر بنیاد روابط اجتماعی و اقتصادی خاص و پیوندهای ویژه محیطی - اکولوژیکی، اجتماع معینی را به وجود می‌آورد که می‌توان آن را فضای روستا نامید (افراخته، ۱۳۹۳: ۱۸). بر اساس قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری (۱۳۶۲)، روستا واحد مبدأ تقسیمات کشوری است که از لحاظ محیط‌زیستی (وضع طبیعی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی) همگن بوده و با حوزه و قلمرو معین ثبتی یا عرفی مستقل که حداقل تعداد ۲۰ خانوار یا ۱۰۰ نفر اعم از متمرکز یا پراکنده در آنجا سکونت داشته باشند و اکثریت ساکنان دائمی آن به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به یکی از

فعالیت‌های کشاورزی، دامداری و باغداری به‌طور اعم و صنایع روستایی و صید و یا ترکیبی از این فعالیت‌ها اشتغال داشته باشند و در عرف به‌عنوان ده، آبادی، دهکده یا قریه نامیده می‌شده است (قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری، ۱۳۶۲). با توجه به اینکه روستا به‌عنوان کوچک‌ترین واحد سازمانی و مدیریت فضا، پایگاه اکولوژیکی گروه‌های انسانی محسوب می‌شود، آگاهی از دگرگونی‌های تاریخی، فرهنگی، اجتماعی^۱، اقتصادی و سیاسی، نقش بسزایی در شناخت ظرفیت‌ها و توانمندی‌های محیطی و انسانی آنها دارد.

در استان فارس و شهرستان‌هایی نظیر ممسنی چنین سکونتگاه‌هایی به وفور یافت می‌شوند. سکونتگاه روستایی «گچگران»^۲ که در شهرستان ممسنی واقع است، با توجه به شاخص‌هایی نظیر تغییر نظام‌های سیاسی در سطح ملی، عوامل ساختاری در سطح محلی نظیر ساخت ایلی - عشیره‌ای، عوامل محیطی و جغرافیایی همانند جمعیت، موقعیت جغرافیایی، وسعت، اراضی زراعی، رودخانه، پوشش گیاهی و جانوری، راه‌های مواصلاتی، ورود تکنولوژی و فضای مجازی، فراز و نشیب‌های تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی گوناگونی را سپری کرده است. به منظور شناخت تحولات و دگرگونی‌های اجتماعی سکونتگاه گچگران، ابتدا باید جغرافیای طبیعی و انسانی آن را

۱. در خصوص دگرگونی‌های اجتماعی، نظریه‌های گوناگونی همانند نظریه تکاملی (تکامل جوامع از ساده به پیچیده)، چرخه‌ای (طی شدن مراحل معین در تاریخ بشر و تکرار مجدد آنها)، توازی (در هم‌تنیدگی بخش‌های مختلف جامعه و تأثیر آنها بر یکدیگر) و تعارضی (رقابت گروه‌های مختلف بر سر کالا و منابع کمیاب) در جامعه‌شناسی مطرح هستند. با توجه به اینکه مخاطبان این پژوهش، جامعه روستایی است، نگارنده از تبیین مباحث نظری خودداری کرده است.

که در کنار یکدیگر بافت روستایی را تشکیل می‌دهند، مورد کاوش قرار داد. جغرافیای طبیعی این سکونتگاه دربرگیرنده موقعیت جغرافیایی، وسعت، اقلیم، اراضی و خاک، پوشش گیاهی، گونه‌های جانوری و آبی است. جغرافیای انسانی نیز شامل گویش، دین، مذهب، جمعیت و تبارشناسی اولادها است که به تبیین آنها پرداخته خواهد شد.

۱-۲. جغرافیای طبیعی

۱-۲-۱. موقعیت جغرافیایی

روستای گچگران به لحاظ موقعیت جغرافیایی در بخش مرکزی شهرستان ممسنی و مرکز دهستان بکش یک واقع است. این روستا از شمال به محله‌های سه‌لکی و دهک، از جنوب به روستای شهرک گچگران، از غرب به روستاهای گاوشاخی (مهدی‌آباد) و اسلام‌آباد و از شرق به کوه گودسفید متصل است. سکونتگاه روستایی گچگران در فاصله ۳/۷ کیلومتری از شهر نورآباد و ۰/۷ کیلومتری از جاده ارتباطی اصلی (نورآباد به قائمیه) قرار دارد (منشی‌زاده و صادقی، ۱۳۸۹: ۱۲۸).

نقشه شماره ۱: موقعیت جغرافیایی روستای گچگران



(Google Map, 2021)

سکونتگاه‌های جنوبی و شمالی گچگران به واسطه «پل گچگران» و جاده موسوم به «شوروی» به یکدیگر متصل می‌شوند. این جاده که محل عبور خطوط لوله انتقال گاز است، از زیرساخت حمل و نقلی آسفالت برخوردار نیست، ولی مورد عنایت ساکنان قرار دارد. شرق و غرب سکونتگاه گچگران از محور ترانزیتی برخوردار است و سکنه به واسطه زیرساخت حمل و نقل به شهرهای نورآباد و خومه‌زار دسترسی دارند. محور شرقی به دلیل واقع شدن بر سر بزرگراه نورآباد به قائمیه (چنارشاهیجان)، معمولاً حادثه‌خیز است و تعدادی از ساکنان روستا قربانی این وضعیت شده‌اند (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰). این در حالی است که محور غربی کوتاه‌ترین، به‌صرفه‌ترین و امن‌ترین مسیر دستیابی ساکنان این روستا به شهر نورآباد (فلکه مصلی) بوده و تردد حجم زیادی از خودروها به واسطه این مسیر مواصلاتی صورت می‌گیرد. با وجود این، محور غربی نیز با معضلاتی همانند فقدان تابلو علائم راهنمایی و رانندگی، عدم ترسیم خط وسط و

چراغ دوزمانه دوراهی گچگران - سهلکی مواجهه است. علاوه بر این، ترانزیت خودروها از این مسیر، آلودگی‌های صوتی، زیست‌محیطی و بهداشتی را برای ساکنان به همراه دارد. از این رو، با وقوع بحران ویروس کرونا، دهیاری روستای گچگران در فروردین و آذر ۱۳۹۹ ه.ش اقدام به مسدودسازی جاده موصلاتی شرق روستا کرد تا از سرایت ویروس به ساکنان جلوگیری به عمل آود (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

تصویر شماره ۱. چشم‌انداز طبیعی روستای گچگران



(تدوین: نگارنده)

۱-۲-۲. وسعت

وسعت جغرافیایی روستای گچگران، ۲۵۰۰۰۰ مترمربع (۲۵ هکتار) است (مصاحبه با دهیار روستای گچگران، ۱۴۰۰). این روستا یکی از پهناورترین سکونتگاه‌های شهرستان ممسنی به شمار می‌رود که دربرگیرنده قلمرو وسیعی است. چتر «گچگران پهناور»

۱. ویروس کرونا (Covid 19) طی سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۹ ه.ش به فوت پنج تن از ساکنان روستای گچگران منجر شد.

دربگیرنده شهرک گچگران نیز می‌باشد، به طوری که بخش قابل توجهی از سکنه شهرک، هویت^۱ و تبار گچگرانی دارند. امروزه روز، ساکنان روستاهای گچگران و شهرک با یکدیگر پیوندهای نسبی و سببی گسترده، و در مناسبت‌های اجتماعی یکدیگر مشارکت فعالی دارند. با وجود این، روستای شهرک در برگزیدن شورای روستا و دهیار مستقل از روستای گچگران است. از سوی دیگر، منطقه نوبندگان که طی یک دهه اخیر در حال رشد سازه‌های انسان‌ساخت است و سکنه آن تبار کاملاً گچگرانی دارند، جزئی از پیکره گچگران پهناور به شمار می‌رود. با وجود این، موجودیت روستای نوبندگان از سوی فرمانداری ممسنی به رسمیت شناخته نشده است و ساکنان جهت برگزیدن شورای روستا و دهیاری در انتخابات روستای گچگران مشارکت می‌کنند. بر این اساس، مالکان اراضی نوبندگان با تعیین یک نماینده^۲ خواستار پیگیری موضوع آزادی شهرک-سازي (حداقل در بخش بالادستی جاده محور گچگران - فلکه مصلی نورآباد) در اراضی این منطقه شدند. لذا، با حضور نماینده^۳ حوزه انتخابیه ممسنی در روستای گچگران (فروردین ۱۴۰۰.ش) و توضیحات نهادهای ذیربط شهرستانی (بخشدار مرکزی و معاونت عمرانی فرمانداری ممسنی) مبنی بر پیگیری موضوع طی سه ماه (فرودین تا تیر ۱۴۰۰.ش)، سرانجام بر اساس نامه مدیرکل بنیاد مسکن استان فارس به نهادهای ذیربط استانی و شهرستانی، دستور بازدید از روستای گچگران و منطقه نوبندگان در تاریخ ۱۴۰۰/۵/۲ صادر شد. در مجموع، درهم‌تنیدگی هویتی - دودمانی و

1. Identity

۲. رهام بهادری از اهالی نوبندگان، نماینده ساکنان این منطقه در پیگیری موضوع آزادی شهرک‌سازی است.

۳. مجید انصاری نماینده یازدهمین دوره حوزه انتخابیه ممسنی

قربان جغرافیایی این سه سکونتگاه (گچگران، شهرک و نوبندگان)، آنها را ذیل چتر گچگران پهناور قرار داده است.

۱-۲-۳. اقلیم

با توجه به اینکه سکونتگاه گچگران در بخش مرکزی ممسنی واقع شده است، آب و هوایی معتدل دارد. بر اساس گزارش ایستگاه هواشناسی سینوپتیک تکمیلی ممسنی، میزان بارش روستای گچگران طی سال زراعی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ ه.ش، ۲۱۳/۳ میلی‌متر بوده است (ایستگاه سینوپتیک ممسنی، ۱۳۹۹). آب و هوای این روستا طی فصل تابستان، گرم و سوزان است و کولرهای آبی و گازی (اسپلیت) مورد استفاده ساکنان قرار دارد. این سکونتگاه طی فصول پاییز و زمستان، با برودت هوا و بارش باران مواجه است و بخاری‌های گازی به صورت شبانه‌روزی مورد بهره‌برداری قرار دارد. آب هوای این روستا در فصل بهار خنک و دل‌انگیز است، به طوری که اوج بهره‌مندی ساکنان از اکسیژن خالص و فضای بکر را می‌توان در ماه‌های فروردین و اردیبهشت مشاهده کرد. طی این دو ماه، پوشش گیاهی سرسبز روستای گچگران تأثیر شگرفی بر تعدیل دمای هوا دارد. از این‌رو، ساکنان با پیاده‌روی در جاده‌های فرعی روستا (حرکت به سوی سکونتگاه‌های شهرک، آبیان و کوه سِمَلَه در مسیر جنوبی روستا و پیاده‌روی در مجاورت سکونتگاه سَهَلکی و نوبندگان در شمال و غرب روستا) به ورزش و گذران اوقات فراغت در هوای مطبوع بهاری می‌پردازند (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

۱-۲-۴. اراضی و خاک

مجموع قلمرو جغرافیایی اراضی کشاورزی روستای گچگران (جمع اراضی زراعی گروه‌های هشت‌گانه گچگران + گروه متفرقه)، ۳۲۵/۵۵ هکتار است (شرکت تعاونی تولید روستای گچگران، ۱۴۰۰). به طور کلی، اراضی روستای گچگران از چهار نوع تشکیل شده است. نخستین نوع اراضی، آبخور است که بخشی از آن در مجاور رودخانه «کتی‌کور^۱» و نهر «کُره^۲» واقع است و با ماهیت جلگه‌ای به کشت و زرع اختصاص دارد. میزان این اراضی که ۲۹۲ هکتار است، دامنه اراضی کشاورزی تا ماوراءالنهر کُره در شمال، بر^۳ «آبیان» در جنوب، بر «نوبندگان^۴» در غرب، و «اُو گرو^۵» در شرق را دربرمی‌گیرد. دومین نوع اراضی، باغی است که در اوایل انقلاب اسلامی به تدریج نحیف گردید و ساکنان عمدتاً به فعالیت زراعی روی آوردند. لذا، میزان مرتع، جنگل و رودخانه این روستا، ۵۵ هکتار است. سومین نوع اراضی، کم‌آب است که در ضلع غربی (منطقه نوبندگان) و شرقی (دامنه‌های کوه گودسفید) این سکونتگاه قرار دارد و به صورت کشت دیم است. میزان این اراضی، ۵۰ هکتار است (شرکت تعاونی تولید روستای گچگران، ۱۴۰۰). سرانجام، چهارمین نوع اراضی، کم‌استعداد است که در ثقل مرکزی این سکونتگاه واقع شده و محل ساخت و ساز منازل مسکونی است. اراضی مسکونی گچگران به میزان ۲۵ هکتار در منطقه‌ای گچ‌خیز واقع شده است. بر این

1 . Katikour

2 . Koreh

۳. بر به معنای منطقه است.

4 . Abian

5 . Nobandegan

6 . O Garou

اساس، به نظر می‌رسد وجه تسمیه گچگران برگرفته از تأثیر چشمه آب گرم (اوگرو) بر ایجاد «گچ» موجود در بستر خاک باشد. برخی نیز بر این باورند که این سکونتگاه از فاصله دور به رنگ «سفید» قابل رویت است (میرفتاح، ۱۳۵۶: ۱۸۰). سرانجام، برخی موی‌سپیدان معتقدند که وجه تسمیه واژه گچگران برگرفته از کندکاو «گچ» موجود در اراضی این منطقه و سپس فروش آن به قیمتی «گران» طی گذشته‌های کهن بوده است (مصاحبه با موی‌سپیدان روستای گچگران، ۱۴۰۰). در مجموع، اراضی مسکونی ابتدا دربرگیرنده بخش مال^۱ «دومن^۲» روستا بود، ولی به تدریج به سوی مال «بالا^۳» گسترش یافت. با توجه به کمبود فضای زیست، اراضی مسکونی این روستا در دهه ۱۳۹۰ ه.ش به سوی منطقه نوبندگان سوق پیدا کرد (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

به لحاظ خاک، اراضی آبخور (کشاورزی و باغی) روستای گچگران از کیفیت مرغوبی برخوردار و مستعد کشت محصولات نظیر مرکبات، صیفی‌جات، گندم، برنج، ذرت، ماش و هندوانه است، به طوری که سالانه کشاورزان این روستا قادر به تأمین

۱. مال به معنای محله است. این اصطلاح در سکونتگاه گچگران رواج دارد و برای تفکیک محله‌های بالا و پایین این سکونتگاه از یکدیگر بکار می‌رود. این در حالی است که در سایر سکونتگاه‌های ممسنی اصطلاح «علیا» و «سفلی» رایج می‌باشد؛ نظیر: برمک علیا و سفلی، سنگر علیا و سفلی، بنیان علیا و سفلی و سکونتگاه‌هایی از این قبیل. به نظر می‌رسد مال برای سکونتگاه‌هایی کاربرد دارد که بین دو محله آن شکاف فضایی و مکانی وجود ندارد، ولی علیا و سفلی برای محله‌های بکار می‌رود که فاصله جغرافیایی محسوسی با یکدیگر دارند.

۲. محله پایین روستا.

۳. محله بالای روستا.

نیازهای معیشتی خود هستند و حتی با صادرات محصولاتی نظیر هندوانه و گندم به دیگر مناطق، نقش بسزایی در تأمین چرخه غذایی شهرستان ممسنی ایفاء می‌کنند.

۱-۲-۵. رودخانه و جویبار

سکونتگاه گچگران یکی از روستاهای مهم حوزه رودخانه کتی (کتی‌کور) یا «دروغزن»^۱ است. این رودخانه که از سرآب‌رود در روستای هَرایرز^۲ سرچشمه می‌گیرد، با عبور از ضلع جنوبی روستای گچگران نقش بسزایی در آبیاری اراضی کشاورزی این روستا ایفاء می‌کند. این رودخانه که نقش مهمی در شکل‌گیری سکونتگاه انسانی گچگران داشته، در نتیجه بارش فراوان باران در فصل زمستان، طغیان می‌کند و به صورت «سیلاب» و «کوه‌شور» سفره‌های آبی جاری و زیرزمینی را پُر بار می‌سازد. با وجود این، طغیان سیلاب در این فصل، فرسایش خاک اراضی کشاورزی دوسوی این رودخانه و خسارت به کشاورزان را به همراه دارد. یکی دیگر از معضلات این رودخانه، فقدان آبخیزداری به منظور ذخیره آب رودخانه در فصل زمستان و متعاقباً استفاده از آن در فصل تابستان است. اگرچه برخی خاک‌ریزها و سدهای دست‌ساز (انسان‌ساخت) توسط کشاورزان به منظور راه‌بندان رودخانه و انتقال آب به جوی «رنگان»^۳ ایجاد شده، ولی این شیوه سنتی،

۱. وجه تسمیه دروغزن بربرگرفته از عهد هخامنشیان است که ایرانیان باستان دروغ را امری اهریمنی و مذموم می‌پنداشتند. داریوش اول در کتیبه بیستون از ۹ تن که خود را به دروغ شاه خوانده‌اند، سخن گفته است که دروغ‌زن را کیفر سخت دهند. در کتیبه تخت‌جمشید نیز چنین بیان شده است: "به این کشور نباید نه دشمن، نه خشکسالی، نه دروغ" (میرفتاح، ۱۳۵۶: ۱۸۱).

2. Harairaz

3. Rengan

گاهاً هدررفت سفره‌های آبی و فرسایش خاک را به همراه داشته است. بنابراین، کشاورزان جهت کشت برنج و غرقابی کردن اراضی خود در فصل تابستان با چالش مواجه می‌شوند که پیامد آن وقوع تنش آبی است. یکی دیگر از معضلات زیست‌محیطی رودخانه کتی، ورود فاضلاب‌ها، زباله‌ها، واحدهای شیمیایی و رنگ‌سازی شهرک صنعتی نورآباد (واقع در روستای شیراسپاری) به بستر این رودخانه و به خطر افتادن امنیت جانی آبزیان و انسان‌ها است (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

از سوی دیگر، چشمه آب‌گرم موسوم به «اُگرو» با دمای بین ۲۵ تا ۳۰ درجه سانتی‌گراد در ضلع شرقی روستای گچگران به صورت یک جویبار دائمی تحت‌عنوان «گُره» ساری و جاری است. این چشمه و جویبار آب‌گرم از گوگرد تشکیل شده و میزان آبدهی آن ۸ لیتر در ثانیه است (خورشیدیان، ۱۳۹۵). این چشمه علاوه بر خواص درمانی برای معالجه امراض پوستی، در آبیاری اراضی کشاورزی نیز نقش دارد. با وجود این، به دلیل املاح و مواد معدنی و گوگردی موجود در این آب، کشاورزان به صورت محدود از آن استفاده می‌کنند؛ چراکه آبیاری دائمی اراضی کشاورزی با استفاده از این آب، تضعیف نشای محصولات را به همراه دارد. سرچشمه دیگر در مجاور جاده موسوم به شوروی قرار دارد و از آن تحت‌عنوان «اُو باد» یاد می‌شود که در آبیاری اراضی پایین‌دست نقش دارد. حفر کانال جهت هدایت بهینه این آب می‌تواند از هدررفت آن جلوگیری نماید و به صورت هدفمند در امر کشاورزی بکار گرفته شود (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

در مجموع، وجود رودخانه و جویبارها در اضلاع شرقی، شمالی و جنوبی گچگران، موقعیت این سکونتگاه را به صورت «شبه‌جزیره‌ای» درآورده که مشخصاً در فصل بهار سیمای روستا را پریچهر می‌سازد. واقع شدن سکونتگاه گچگران بر فراز یک تپه که دو سوی آن جویبار و رودخانه است، باعث هدایت سیلاب در همان مسیل‌ها شده است. از این حیث، مخاطرات ناشی از آب‌گرفتگی منازل روستا بر اثر طغیان رودخانه در فصول پاییز و زمستان تنزل یافته است. علاوه بر این، طی رویدادهای کهن قلمرو جغرافیایی گچگران و مناطق پیرامونی خود، موقعیت شبه‌جزیره‌ای این سکونتگاه و بهره‌مندی از رودخانه‌ها و جویبارها به مثابه یک سپر دفاعی در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی عمل می‌کرد. با وجود این، چنین رودخانه‌ها و جویبارهایی قطع‌کننده ارتباطات فضایی سکونتگاه گچگران با سکونتگاه‌های مجاور هستند. به عبارتی، استقرار این رودخانه‌ها و جویبارها به همراه اراضی وسیع کشاورزی در مجاور روستای گچگران، شکل‌گیری یک حلاء جغرافیایی - فضایی میان این سکونتگاه و محله‌های شهر نورآباد را به همراه داشته است. به نظر می‌رسد این پدیده‌های جغرافیایی در متفاوت ساختن نوع مناسبات اجتماعی و سیاسی ساکنان با سایر آحاد انسانی مستقر در شهر نورآباد و همچنین درون-گرایی در پیوندهای خویشاوندی تأثیرگذار ظاهر شده‌اند (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

۱-۶۲. پوشش گیاهی

گونه‌های مرتعی و پوشش گیاهی روستای گچگران طی گذار زمان تغییر پیدا کرده‌اند. اساساً، تا قبل از انقلاب اسلامی، انواع درخت و درختچه در این سکونتگاه رویش

داشت. با وجود این، بلایای طبیعی (سیل، آتش‌سوزی و غیره) و انسانی (تغییر کاربری اراضی از باغی به کشاورزی و سپس ویلایی) در تَنک شدن پوشش گیاهی این روستا و همچنین فرسایش خاک نقش داشته‌اند. با وجود این، برخی درختچه‌ها و گونه‌های گیاهی در مسیر رودخانه کتی مشهود هستند. به‌طور کلی گیاهان موجود در این روستا عبارتند از: گَزگ^۱، خارخَنگلو^۲، بَکلو^۳، غَلِفَه یا خُرْفَه^۴ (پَریین)، پیرن (پونَه^۵)، باوینَه^۶ (بابونَه)، لُنبون^۷، نینجیلَه^۸، تولَه^۹، تَنگو^{۱۰}، سیرموک^{۱۱}، رَوَاترَبک^{۱۲}، خَرزَهَره^{۱۳} و کُل کَره-دُز^{۱۴} (شقایق). در ضلع شرقی سکونتگاه گچگران (کوه گودسفید) درختانی همچون بلوط، انجیرکوهی، بَن^{۱۵} (پسته‌کوهی)، کَلَه‌خَنگ^{۱۶} و رَمَلِک^{۱۷} روئیده است. یکی از چالش‌های مهم پوشش گیاهی به ویژه در اراضی کشاورزی این روستا، آتش زدن بقایای علوفه و محصولات اراضی نظیر کاه و کِلور توسط کشاورزان است که آلودگی‌های زیست‌محیطی، از بین رفتن مواد غنی موجود در خاک و موجودات زنده و تأثیر منفی بر

-
- 1 . Gazg
 - 2 . Kharkhangalu
 - 3 . Bakalu
 - 4 . Khorfeh (gholfeh)
 - 5 . Puneh
 - 6 . Bavina
 - 7 . Lonbun
 - 8 . Neinjilah
 - 9 . Tolah
 - 10 . Tongo
 - 11 . Sirmouk
 - 12 . Ravatorbak
 - 13 . Kharzahra
 - 14 . Karedoz
 - 15 . Ban
 - 16 . Kalakhong
 - 17 . Ramalek

اکوسیستم را به همراه داشته است. این در حالی است که وجود این پوشش گیاهی به مثابه یک پرده محافظ در برابر آثار زیانبار فرسایش خاک عمل می‌کند. بنابراین، حفاظت از کمربند سبز پیرامونی سکونتگاه گچگران نقش بسزایی در تعدیل آب و هوا و مقاومت نسبی گیاهان و درختان در برابر بادهای سوزان تابستانی موسوم به «تَش‌باد» ایفاء می‌کند (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

۱-۲-۷. گونه‌های جانوری و آبی

گونه‌های جانوری متأثر از شرایط اقلیمی و پوشش گیاهی روستای گچگران هستند. بر این اساس، طی دوره‌های بهره‌مندی این روستا از جنگل‌های انبوه و سفره آب جاری رودخانه کتی، گونه‌های حیات وحش و پرندگان در آن چشمگیر بود. با وجود این، پس از نحیف شدن باغ‌ها و جنگل‌های روستای گچگران طی سال‌های اولیه پس از انقلاب اسلامی و متعاقباً خشکی بستر رودخانه کتی در اوایل دهه ۱۳۹۰ ه.ش به تدریج پرندگان مختلف نظیر کبک، تیهو، قُمری، مرغابی، گنجشک و پرستو کمیاب شدند. علاوه بر این، با روی آوردن ساکنان این روستا به حرفه کشاورزی، از گونه‌های جانوری و همانند گاو و گوسفند کاسته شد. گونه‌های آبی نیز رو به انقراض گذاشت، به طوری که انواع ماهی «لَب‌سرخ^۱»، «قُبَاد^۲» و «کَل‌خُوس^۳»، قَلعه‌پُشت^۴ (لاک‌پشت) و مار آبی که طی دهه‌های گذشته در رودخانه کتی به فور یافت می‌شدند و ساکنان روستا به صورت تَفَنی به

1 . Labsorkh

2. Ghobad

3 . Kalkhos

4 . Ghaleposht

صید ماهیان با استفاده از ابزار تور و قلاب می‌پرداختند، به شدت نادر گردید. با وجود این، سایر گونه‌های جانوری در اراضی این سکونتگاه عبارتند از: جیرجیرک، قافله (کفش‌دوزک)، گاوزرنگ، پاشلک، کِرکِرِنجال (خرچنگ) و قُرَبک (قورباغه) (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

۱-۳. جغرافیای انسانی

۱-۳-۱. گویش

گویش ساکنان گچگران همانند دیگر سکونتگاه‌های روستایی ممسنی، لُری است. لهجه و گویش ساکنان این روستا با دهستان بکش یک مطابقت کامل دارد، ولی به نظر می‌رسد نسبت به سایر بخش‌ها و دهستان‌های شهرستان ممسنی، در تلفظ برخی واژگان تفاوت‌های جزئی مشهود است. برای مثال، پیشوند «ا» برای بیان واژه «خریدم» در گویش لُری ممسنی در اکثر مناطق و روستاهای شهرستان به صورت «اِسَرِمِه» تلفظ می‌شود. این در حالی است که چنین پیشوندی در سکونتگاه گچگران بکار نمی‌رود و این واژه به شکل، «سَرِمِه» تلفظ می‌شود. علاوه بر این، تلفظ حرف «ر» میان گچگرانی‌ها غلیظ‌تر و پرتاب آن از حنجره افراد به بیرون، با قدرت و تمرکز بیشتری صورت می‌گیرد. شایان ذکر است که سکونتگاه‌های مستقر در ضلع جنوبی روستای گچگران که در زمره دهستان بکش یک و تیره بابر سالار^۱ به شمار می‌روند، نیز چنین تلفظی دارند. این در حالی است که سکونتگاه‌های واقع در ضلع شمالی گچگران که در زمره تیره عَمَلِه

(یکی از تیره‌های منتسب به طایفه بکش) هستند، در تلفظ موارد یاد شده گویش متفاوتی دارند (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

۱-۳-۲. دین و مذهب

دین انسان‌های مستقر در منطقه نوبندگان قدیم، از دوره تبدیل این منطقه به کانون سیاسی آنبوران تا کنون، اسلام بوده است. علی نوبندگانی در زمان حکمرانی آل بویه در ترویج مذهب شیعه نقش قابل توجهی ایفاء کرد که این مسئله بر وضعیت قلمرو جغرافیایی نوبندگان قدیم تأثیرگذار بوده است. با وجود این، از دوره صفویه به این سو، مذهب شیعه تمام قلمرو فضایی ممسنی را درنوردید و در دوره قاجاریه با استقرار ساکنان در قلمرو جغرافیایی «تل دعوا» و متعاقباً سکونتگاه گچگران، مذهب شیعه استمرار یافت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، پاسداشت مذهب شیعه صوفیانه و عارفانه بیش از پیش مورد عنایت قرار گرفت. در مجموع، شاخص دین و مذهب در پیوند گچگرانی‌ها با یکدیگر نقش بسزایی ایفاء کرده است. نمونه بارز همگرایی و یکپارچگی گچگرانی‌ها در پاسداشت آیین مذهب شیعه را می‌توان در ماه محرم به ویژه برگزاری تعزیه تاسوعا و عاشورای حسینی مشاهده کرد. با توجه به روحیه خودجوش ساکنان گچگران مبنی بر پاسداشت ماه محرم و همچنین حضور بانوان این سکونتگاه در امام‌زاده‌های روستاهای مجاور نظیر شاه‌داود و سیدعبدالله جهت اجابت نیت و دعای خود، می‌توان ارزش‌های مذهب شیعه را میان آنها مشاهده کرد (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

۱-۳-۳. جمعیت

سکونتگاه گچگران در زمره روستاهای پرجمعیت شهرستان ممسنی به شمار می‌رود که توزیع و پراکنش نیروی انسانی در آن به صورت متمرکز است. بر اساس آخرین آمار سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت این روستا ۱۴۸۸ نفر است (سالنامه آماری، ۱۳۹۵). طبق این آمار، روستای شهرک گچگران نیز متشکل از ۳۵۰ نفر است (سالنامه آماری، ۱۳۹۵). تراکم فضایی جمعیت این سکونتگاه، ابتدا در مال‌دومن بود، ولی به تدریج مناطق مال-بالا، شهرک گچگران و نوبندگان را دربرگرفت. کثیری از جمعیت روستای گچگران، مقیم شهر نورآباد و کلانشهرهایی نظیر تهران و شیراز هستند که در سرشماری لحاظ نمی‌شوند. با شمارش و احتساب جمعیت مقیم، سکونتگاه روستایی گچگران نقش بسزایی در جغرافیای سیاسی و اقتصادی ممسنی ایفاء می‌کند. مشارکت حداکثری جمعیت سکونتگاه گچگران در انتخابات مجلس شورای اسلامی، شورای اسلامی شهر و روستا و نقش‌آفرینی در مدیریت بخش‌های اداری، خدماتی و آزاد گوناگون و تولید محصولات کشاورزی و باغی بیانگر پویایی جمعیت و تحرک نیروی انسانی این سکونتگاه است. علاوه بر این، بخش عمده‌ای از این جمعیت فعال را دانش‌آموزان و دانشجویان نخبه تشکیل می‌دهند که در مقاطع تحصیلات تکمیلی (ارشد و دکتری) با کسب رتبه‌های برتر کنکور سراسری، خوش‌درخشیده‌اند.

۱-۳-۴. تبارشناسی (پیشینه تباری و شجره‌نامه اولادها)

واژه نَسَب^۱ به معنای خویشاوندان و نزدیکان است. تبارشناسی^۲، نسل‌شناسی یا نَسَب-شناسی به معنای دانش شناخت تبار اشخاص و مطالعه تبارنامه است که از فواید سیاسی، دینی و اجتماعی برخوردار، و هدف آن احتراز از خطا در نسب اشخاص است (سامانی و منتظرالقائم، ۱۳۹۰: ۳۸). آگاهی از تبار هر قوم و طایفه مستلزم ردیابی پیشینه تاریخی موی سپیدان و طلایه‌داران است. با توجه به اینکه تا سال ۱۲۹۷ ه.ش هیچ‌گونه نهادی به منظور ثبت تولد و مرگ اشخاص در ایران وجود نداشت، دسترسی به تبار افراد تا پیش از این برهه تاریخی دشوار است. به طور کلی، قریب به اتفاق طوایف و اولادها تا اواخر دوره قاجاریه مبتنی بر شیوه زیست ایلپاتی، اقتضانات محیطی (شرایط جغرافیایی) و اقتصادی (تأمین معاش) از یک مبدأ خاص دست به مهاجرت زده و با عبور از مناطق مختلف، در یک سکونتگاه واقع شدند. با اجرای سیاست تخته‌قاپو (اسکان عشایر) از سوی رضاشاه پهلوی، روند یکجانشینی افزایش یافت. با وجود این، سبک زندگی عشیره‌ای و ایلپاتی تا دوره اصلاحات ارضی (۱۳۴۱ ه.ش) همچنان استمرار یافت. بر این اساس، شیوه زیست ایلپاتی تا این بازه زمانی، امری طبیعی بوده است. در مجموع، از زمان تأسیس روستای گچگران (دهه ۱۲۷۰ ه.ش) تا سال ۱۴۰۰ ه.ش می‌توان از استقرار ۵۵ اولاد در این سکونتگاه سخن به میان آورد که برخی از دایره خویشاوندی وسیع‌تر و برخی دیگر محدود به چند خانوار هستند. بر این اساس، بر بنیاد مصاحبه با

1 . Descent

2 . Genealogy

موی سپیدان اولادهای گچگرانی به بررسی پیشینه تاریخی و شجره‌نامه هر یک از آنها خواهیم پرداخت.

۱-۳-۴-۱. اولاد علی پناه (منصوریان، شفیع، سالاری و زارع)

سرسلسله این اولاد به ترتیب دربرگیرنده «علی پناه^۱» و متعاقباً «علی ضامن» است. این گروه‌های انسانی در دوره قاجاریه از شهری ری به سوی منطقه چهارمحال و بختیاری مهاجرت کرد، ولی بر بنیاد مناقشه با همسایگان رهسپار سرآب تاوه یاسوج گردید. سپس، این اولاد با ورود به قلمرو جغرافیایی ایل ممسنی در سال ۱۲۳۰ه.ش، ابتدا در منطقه رستم ۲ و سپس روستای «گاوپیزی» جاوید سکنی گزید، به طوری که عده‌ای از آنان روستای «میرسالاری» جاوید را تأسیس کردند. گروهی دیگر از این اولاد به منطقه «کاکان»، عده دیگر مبتنی بر منازعه با سایر باشندگان به بخش خفرِ جهرم واقع در روستای «درمه^۲» و کوه «سپیدار^۳» و گروهی نیز به مناطق دشتستان و زاهدان مهاجرت کردند. سرانجام، گروه مستقر در گاوپیزی با ترک این زیستگاه به سوی منطقه مُلای نعل (مرز شهرستان‌های ممسنی و کوه‌چنار امروزی) مهاجرت کرد و نهایتاً در منطقه «چهارقاش^۴» رازیانه‌کاری مستقر گردید. در مجموع، «شهباز» به عنوان فرزند علی ضامن، چهار زیرمجموعه انسانی را در مناطق مختلف قلمرو تیره بابرسالار خلق کرد، که

۱. با توجه به تبیین مساله «کدخدایی» تیره بابرسالار در فصل دوم که ریشه در اولاد علی پناه داشته، شجره‌نامه این اولاد به‌طور کامل ترسیم شده است.

2. Dermeh

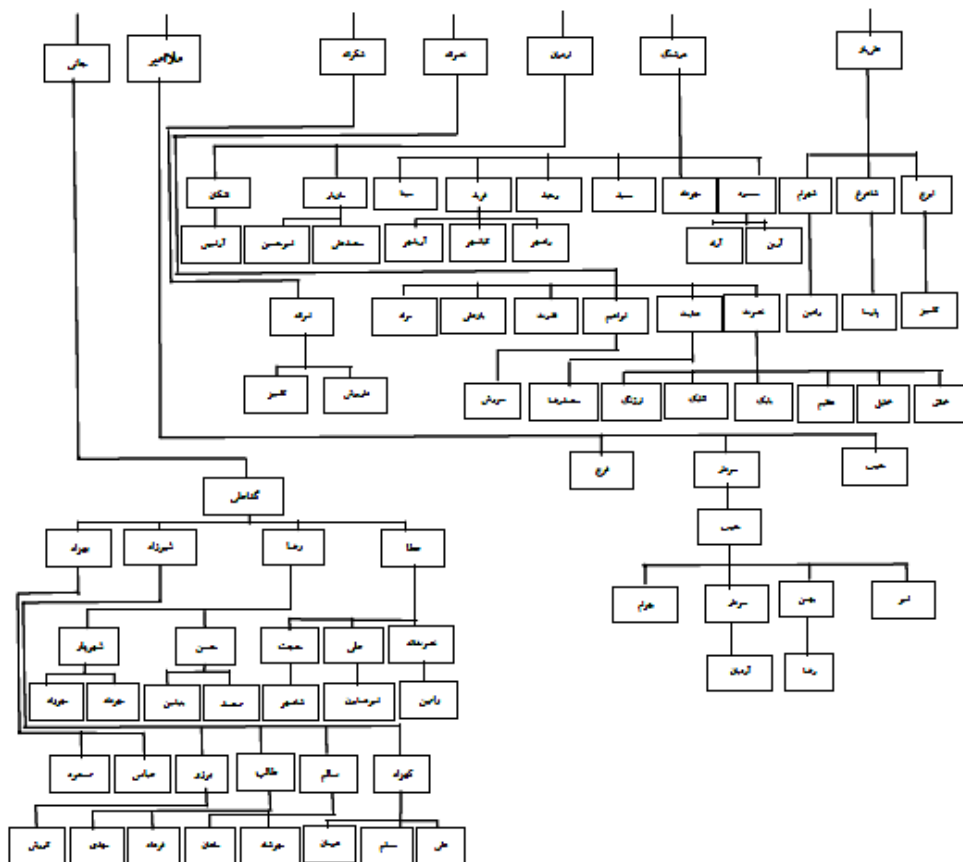
3 . Sepidar Mountin

4. Cheharghash

عبارتند از: آقاجان (منصوریان)، کامحمدشفیع (شفیعی)، کاعلی‌باز (سالاری) و بگ‌محمد (زارع). دو شاخه انسانی آقاجان (منصوریان) و کامحمدشفیع (شفیعی) به ترتیب در روستاهای شیراسپاری و رازیانه‌کاری سکنی گزیدند. از سوی دیگر، شاخه انسانی بگ-محمد (زارعی)، روستای گچگران را به مثابه زیستگاه خود برگزید که از این اولاد در سکونتگاه گچگران تحت‌عنوان اولاد «گدا علی» یاد می‌شود. مدیریت و بهره‌برداری بهینه از اراضی زراعی مورد عنایت این اولاد قرار دارد. سرانجام، اولاد کاعلی‌باز خود به چهار زیرشاخه انسانی دیگر تقسیم می‌شود: **الف) ملابهار:** واقع در روستاهای گچگران، سَهَلکی، آبیان، شیراسپاری، رازیانه‌کاری و گلگون؛ **ب) مراد:** واقع در روستای رازیانه-کاری؛ **ج) ملاخانجان:** واقع در روستای سهلکی؛ **د) کربلایی نوروزعلی:** واقع در روستاهای گچگران و رازیانه‌کاری (مصاحبه با موی‌سپیدان اولاد علی‌پناه، ۱۴۰۰). به طور کلی، ریشه کدخدایی تیره بابر سالار را می‌توان در اولاد کاعلی‌باز (سالاری) جستجو کرد. بر این اساس، این اولاد به صورت موروثی (نوروزعلی، عبدالله، ملابهار، ملاخانجان، ملامیر، ملاصیدال، ملاابدال، اسداله‌بگ، ملامحمدعلی و غیره) بر قلمرو جغرافیایی بابر سالار حکمرانی کرد. طلایی‌ترین دوره کدخدایی این اولاد، مربوط به «مُلامیر» است که آوازه وی به دلیل برخورداری از روحیه سلشجوری ضدخوانین، بینش سیاسی و تلاش برای قلمروگستری در سطح ایل ممسنی و ایل قشقایی زبانزد خاص و عام بود. از دیگر نام‌آوران این اولاد در تحولات اجتماعی و سیاسی تیره بابر سالار عبارتند از: «ملا بهمن»، «ملا مهربان»، «ملا بهرام» و «ملا حبیب». در مجموع، اولاد

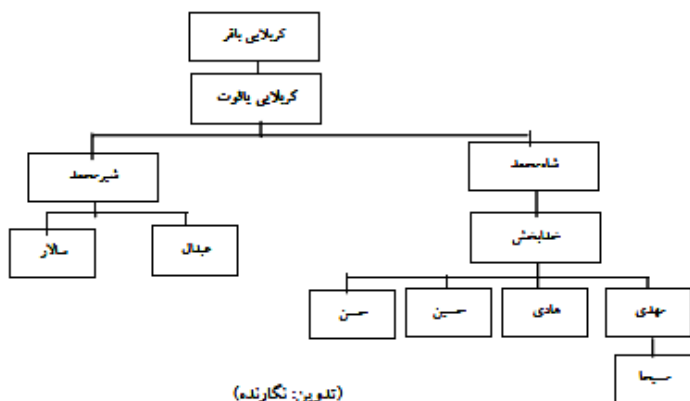
کاعلی‌باز پیوندهای خویشاوندی عریض و طویلی با اقصی‌نقاط جغرافیایی تیره بابر سالار برقرار ساخته و چهره‌های ملاک و متمول را پُرورانیده است.

یکی از همراهان شاخه دیگر «سالاری‌های» گچگران تحت‌عنوان اولاد «کربلایی‌باقر» در زمره نخستین آحاد انسانی به شمار می‌روند که به همراه سایر اولادها در سنگ‌بنای سکونتگاه گچگران نقش داشته‌اند. این اولاد به واسطه «کربلایی‌یاقوت» سلش‌حور غیور بابر سالار و فرزندان‌ش (شاه‌محمد و شیرمحمد) به استمرار نسل پرداخت. در نتیجه کشته شدن کربلایی‌یاقوت و تبعید فرزندان‌ش به فهلیان به امر ولی‌خان کیانی بکش، شاخه انسانی شیرمحمد (ابدال و سالار) در فهلیان استوار ماند. با وجود این، شاخه شاه‌محمد از طریق بازگشت خدابخش به گچگران و شکل‌گیری پیوند خویشاوندی «هالو - خَرزایی» استمرار یافت (مصاحبه با نوادگان اولاد کربلایی‌یاقوت، ۱۴۰۰).



(تولین: نگارنده)

نمودار شماره ۲. شجره‌نامه اولاد کریلایی باقر (سالاری)



(تولین: نگارنده)